

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

بررسی اشعار سهراب سپهری

از دیدگاه زبان شناسی

مریم توسلی

استاد راهنما: آقای دکتر علی محمد حق شناس

استاد مشاور: آقای دکتر کورش صفوی

مهر ۱۳۷۶

فهرست مطالب

<u>صفحه</u>	<u>عنوان</u>
۱.....	چکیده.....
۲.....	مقدمه.....
۳.....	فصل اول - مروری بر کارهای انجام شده.....
۱۵.....	فصل دوم - مروری بر انواع نقد - شعر و ادبیات.....
۲۳.....	فصل سوم - مبانی نظری.....
۳۶.....	فصل چهارم - بررسی اشعار.....
۷۷.....	فصل پنجم - نتیجه گیری.....
۸۶.....	کتاب نامه.....

چکیده

مطالب این رساله در پنج فصل ارائه شده است. فصل اول مروری است بر کارهای انجام شده در مورد اشعار سپهری از آغاز تا امروز، در پایان این قسمت کتاب نامه مربوط به این فصل نیز آمده است. در فصل دوم مروری شده است بر تعریف نقد، انواع نقد، ادبیات و شعر و رابطه این دو با زبان و نظر چند تن از صاحب نظران در این مورد شرح داده شده است. در فصل سوم اصول و مبانی نظری این رساله مطرح شده است و به اختصار نظریه مقوله و میزان هلیدی معرفی شده است. در فصل چهارم اشعار منتخب بر پایه نظریه مقوله و میزان هلیدی بررسی شده اند و در فصل پنجم نتیجه ای کلی در مورد ساخت اشعار سپهری ارائه شده است. کتاب نامه نهایی در انتهای رساله آمده است.

سپاسگزاری

در تهیه این رساله کسانی به طور مستقیم و غیر مستقیم زحمت کشیده‌اند. در این میان سهم آقای دکتر علی محمد حق‌شناس استاد راهنمای این حقیر در این پایان‌نامه از همه بیشتر است. لازم است از ایشان که زحمت خواندن جزء به جزء این رساله را با دقت فراوان متقبل شدند سپاسگزاری کنم. همچنین از آقای دکتر کورش صفوی که مرا در تنظیم تحقیق حاضر راهنمایی فرمودند تشکر می‌کنم.

مقدمه

در چند دهه گذشته به ویژه در دهه اخیر شاهد پیدا شدن کتابهای زیادی هستیم که هریک به گونه ای اشعار شعرای معاصر را مورد نقد و بررسی قرار می دهند. با نگاهی گذرا به این کتابها متوجه کمبود و حتی فقدان تحقیق های زبان شناختی می شویم و درمی یابیم که بیشتر این تحقیق ها از دیدگاه ادبی انجام گرفته اند. این مسئله باعث شد تا در این رساله تحقیقی زبان شناسانه در مورد اشعار یکی از محبوب ترین شاعران معاصر، سهراب سپهری انجام دهیم.

به همین منظور در این تحقیق سعی کرده ایم تا با تکیه بر نظریه نقش بنیاد هلیدی اشعار سهراب سپهری را مورد بررسی قرار دهیم. از هر کتاب سپهری یک شعر انتخاب کرده ایم. این اشعار را بدون هیچ گونه جهت گیری خاصی برگزیده ایم تنها ملاک انتخاب مفهوم کلی شعر بوده است.

فصل اول

مرور بر کارهای انجام شده

در این فصل به بررسی کتابهایی که در مورد سپهری نوشته شده است می‌پردازیم. نخستین کتاب مهدی که درباره شعر سپهری نوشته شد به قلم سه تن از صاحب‌نظران معاصر بود: «داریوش آشوری»، «کریم امامی» و «حسین معصومی همدانی». نوشته‌های این سه تن حاوی نکات ظریف و اندیشه‌های جالب توجهی درباره شعر سپهری است. مفصل‌ترین مقاله کتاب از آن «معصومی همدانی» است که هرچند نمی‌توان با همه دریافت‌ها و آراء او موافق بود، با این حال می‌توان نوشته او را به عنوان یکی از مقالات برجسته که رگه‌های اصیل و اصلی شعر و اندیشه سپهری را به ما معرفی می‌کند، بسیار ستود.

کتاب بعدی «نگاهی به سپهری» است که سیروس شمیسا درباره شعرهای سپهری نوشته است. این کتاب در مجموع اثری است سودمند که در شناخت اندیشه‌ها و باورهای عارفانه شاعر به ما کمک می‌کند. در این اثر، درباره شعرهای مشهور «صدای پای آب» و «مسافر» به تفصیل سخن رفته است و شعر تقریباً سطر به سطر معنا شده است. علاوه بر این در توجیه و تبیین این دو منظومه دو فصل عمده دیگر نیز پرداخته شده است: «مسافری چون آب» و «نکته‌هایی درباره دو منظومه». شعرهای دیگری که در «نگاهی به سپهری» تشریح شده یا توضیحی درباره آنها آمده عبارتند از:

«ندای آغاز»، «همیشه»، «نزدیک دورها»، «دوست»، «نشانی» و «متن قدیم شب». پس از این فصل‌هایی پیرامون صبور خیال، اوزان، بدیع و زبان شعر سپهری به چشم می‌آید. کتاب با «فهرست راهنما»، «فهرست آیات قرآنی»، «احادیث و اقوال مشایخ»، «کتاب‌نامه» و «اضافات و اصطلاحات» پایان می‌پذیرد.

نقد و تحلیل شمیسا در این کتاب، بیشتر مبتنی است بر:

- ۱ - مبانی و متون عرفانی
- ۲ - روی‌کردها و توجه‌های اسطوره‌ای و روان‌شناختی نقد غرب
- ۳ - نقد سنتی ادب فارسی شامل بیان، معانی، بدیع، عروض و قافیه.

اثر دیگر رساله کوچکی است از «صالح حسینی» به نام «نیلوفر خاموش» اگرچه در مقدمه کتاب اشاره نشده اما پس از مطالعه بخش‌های مختلف کتاب می‌توان دریافت که نوشته‌ها و مقالات کتاب در فواصل گوناگون و به تفاریق نوشته شده‌اند. این کتاب با مقدمه‌ای کوتاه در مورد سپهری آغاز شده است و پس از مقدمه، مقاله «سهراب سپهری: شاعر رمانتی سیست» آمده است.

در این مقاله، نویسنده با توجه به تعریف‌هایی که از مکتب ادبی رمانتی سیسم ارائه داده، سپهری را یک شاعر رمانتی سیست معرفی کرده است. حسینی طبیعت‌گرایی سپهری را مهم‌ترین دلیل برای این موضوع آورده است و در همین مکتب نیز محملی برای عرفان و بینش عرفان‌گرایانه او پیدا نموده است. در این مقاله که نسبت به مقالات دیگر کتاب تا حدی کوتاه‌تر است این دیدگاه بیشتر مورد تأکید و تکیه قرار گرفته که سپهری شاعری است که روی آوردن به عرفان یکی از خصایص شعر اوست. به نظر می‌رسد که «صالح حسینی» به عرفان سپهری نقشی حاشیه‌ای تر داده است و در نتیجه چهره سپهری عرفان‌مسلک زیر سایه عنوان شاعر رمانتی سیست هرچند با تعریف و تمجید ایشان از این مکتب همراه باشد، پوشانیده شده است. «مضامین مشترک شعر سپهری» عنوان مقاله بعدی این کتاب است. نویسنده با توجه به سه مضمون «گل، آب و روشنی» که در شعر سپهری بسیار به کار رفته است و همچنین با توجه به برخی نمادهای موجود در شعر او به این اعتقاد دست می‌یابد که «سپهری می‌خواهد با نفی عادت‌ها و تازه کردن نگاه، تعینات را از میان بردارد. چه، وقتی تعینات از میان برداشته شود همه چیز در هم گره می‌خورد و یگانه می‌شود. همه چیز آیات خدا می‌شود و آفریده‌های خدا از تبعیض و تمایز رها می‌شوند.»

صالح حسینی سرانجام به طرح و اثبات وجود اندیشه «نیلوفر اسطوره‌ای جهان بنیاد» در شعر شاعر «هشت کتاب» می‌پردازد. در نهایت اینکه نیلوفر جلوه‌های گوناگون می‌یابد. گاهی به صورت گیاه درمی‌آید و گاهی در صورت درخت و گل سرخ و شقایق تجلی می‌کند. مقاله کوتاه «پاکی خوشه زیست» در واقع تکمله‌ای بر این بحث و نظریه و مقاله است.

- در مقاله «نقش تلمیح در شعر سهراب سپهری» چنانکه از عنوان آن پیداست به اشارات باستانی، اساطیری، مذهبی و ادبی در شعر سپهری پرداخته می‌شود. تعریف ایشان از تلمیح هم بر این اساس است.

«نگاهی به ما هیچ ما نگاه» عنوان مقاله بعدی است در ابتدا نظریات چند منتقد راجع به «ما هیچ ما نگاه» ذکر شده و سپس به تحلیل آن پرداخته شده است. صالح حسینی عقیده دارد که با توجه به گفته «امرسون» [من مردمک چشم شفاف می‌شوم] «درمی‌یابیم که من نگاه شده، تصویر همه چیز را در وجود خود دارد. پس می‌توانیم بگوییم که تمام چیزهایی که به نظر ما انتزاعی و غیر ملموس می‌آید در آینه وجود من شعری انعکاس یافته است» پس از این نتیجه گرفته است که «ما هیچ، ما نگاه دنباله و صورت متکامل بینش شعرهای پیشین است» سپس حسینی به انتقاد از نظر محمد مختاری در این باره پرداخته است.

در پیوست‌های آخر کتاب مطالب زیر وجود دارد:

- ۱- نوشته‌ای در معرفی «اتاق آبی» که متضمن انتقاد از چگونگی چاپ و ویرایش آن است.
- ۲- ترجمه اشعار ژاپنی، چینی و دو شعر از شاعران غربی به قلم سپهری که نخستین بار در مجلات «سخن» و «دفترهای روزن» منتشر شده‌اند.

۳- صورت اولیه شعر «متن قدیم شب» و شکل جدید آن در «هشت کتاب».

در پایان کتاب، کتاب‌شناسی سپهری و فهرست منابع و مأخذ مورد استفاده مؤلف قرار دارد.

به نظر می‌رسد که «نیلوفر خاموش» پیش از آنکه یک نقد علمی بر اساس «موازین علمی نقد» باشد یعنی آن‌گونه که خود در مقدمه کتاب بیان کرده است یک تحلیل ادبی خوب است.

کتاب دیگر از سری کتابهای «شعر زمان ما» با عنوان «سهراب سپهری» و تألیف محمد حقوقی است. در این کتاب شعرهای «هشت کتاب» به دو دوره تقسیم شده است:

دوره اول: چهار مجموعه اولین او:

«مرگ رنگی»، «زندگی خوابها»، «آوار آفتاب» و «شرق اندوه»

دوره دوم، چهار مجموعه آخرین او:

«صدای پای آب»، «مسافر»، «حجم سبز» و «ما هیچ، ما نگاه»

همان کاری که در این رساله فرار است انجام پذیرد از دیدگاه ادبی در این کتاب مطرح شده است و نتایجی حاصل شده است که بهتر است آنها را در اینجا ذکر کنیم:

۱- سپهری تا مرز شنیدن «صدای پای آب» خاصه در کتاب «مرگ رنگ» و «شرق اندوه» که شامل شعرهای موزون اوست، گذشته از قوافی دویه دو چارپاره‌ها که خود جزء لاینفک قالب این نوع شعر است سخت به قافیه توجه دارد، قافیه‌های معمول در شعر نیما.

۲- سپهری تا مرز شنیدن «صدای پای آب» درست در بحبوحهٔ رواج «چارپاره» که نوع شعر محبوب امثال تولگی و نادرپور و مشیری است یکی دو سال به این قالب روی آورد اما بسیار زود آن را رها کرد. اگرچه چارپاره‌های او از نظر زبان و فضا به شعر نیما نزدیکی بیشتری داشت. به همین دلیل بسیار زود به این قالب پشت کرد و به قالب نیمایی و با همان زبان روی آورد.

۳- سپهری تا مرز شنیدن «صدای پای آب» هیچ‌گاه در شعر خود در استفاده از هنر نقاشی که هنر دیگر اوست چه از نظر تصویر و چه از لحاظ بیان منفک نشده است.

۴- سپهری تا شنیدن «صدای پای آب» از سنگلاخ‌های تصاویر و تعبیر شاعرانه‌ای عبور کرده است که غالباً و نه در همهٔ موارد به صورت ترکیبهای اضافی و وصفی و نیز حس‌آمیزی است.

۵- سپهری تا شنیدن «صدای پای آب» در کنار ترکیبهای افراطی و معتدل خاصه در «آوار آفتاب» و «شرق اندوه» از مصراعهای سادهٔ شاعرانه نیز که بعدها در آثار دورهٔ دوم او دیده می‌شود و در حقیقت پایه‌های زبان اصلی شعرهای بعدی اوست استفاده می‌کند.

۶- سپهری تا مرز شنیدن «صدای پای آب» به خصوص در دو مجموعه «زندگی خوابها» و «آوار آفتاب» منطق و اسلوب نثر را بر اشعار خود حاکم می‌کند و این مختصه‌ای است که به صورت حرفهای شاعرانه از «صدای پای آب» به بعد نیز ادامه می‌یابد.

در دورهٔ دوم شعر سپهری تنها مختصات ۳، ۵ و ۶ با چهره‌ای بارزتر ادامه می‌یابند.

درست به خلاف مختصات اول و دوم که در شعرهای بعد هیچ اثری از آنها نیست.

مشخصات دوره دوم

۱- تأثیر نقاشی - اصلی که در دوره اول شعر او جابه‌جا به نشانه‌های آن برمی‌خوریم در دوره دوم نیز در مواردی با آن روبرو هستیم.

۲- اسلوب نثری: یکی به معنی شیوه بیان مستقیم و نشستن اجزاء جمله در جای اصلی خود، و دیگر به این اعتبار که این اصل از مختصات شعر «حرفی» است. در شعر او از آغاز تا پایان این مختصه به چشم می‌خورد.

۳- سطرهای ساده: هویت و تشخیص زبانی او در «صدای پای آب» و «مسافر» و «حجم سبز» از تلفیق سه نوع بیان ویژه فراهم آمده و چهره نموده است.

الف - بیان اول: بیانی که ترکیب‌های افراطی کمتر در آن دیده می‌شود.

ب - بیان دوم: بیشتر به صورت اضافه‌های تشبیهی و استعاری است که یا دو جزء مرکب آن به یکدیگر لطمه می‌زنند و یا صرفاً به علت ذهنیت خاص شاعر در کنار هم قرار گرفته‌اند.

ج - بیان سوم: بیانی است که از فرط پیچیدگی به شیوه هندی نزدیک شده است و صور مختلف آن به مثابه موانعی است که خواننده را در حین خواندن شعر به توقف بیجا ناگزیر می‌کند.

بعد تفاوت شعر نیما و سپهری آورده شده است و در انتها اشعار سهراب سپهری درج شده است.

کتاب دیگری که در این زمینه داریم «سهراب سپهری، شاعر - نقاش» است که جمع‌آوری آن را «لیلی گلستان» به عهده داشته است. در آغاز کتاب نامه‌ای از سپهری آورده شده و پس از آن قوالات و سخنانی از صاحب‌نظران ذکر شده است. اکثر این نوشته‌ها مطالبی در مورد زندگی شخصی و علایق سپهری است و اگر هم در مواردی به هشت کتاب پرداخته صرفاً معرفی شعر و یا بیان مضامین مختصر در مورد آن است. البته در انتهای این کتاب نقاشی‌های سپهری هم آورده شده است. تعدادی از مقالات در اینجا ذکر می‌شود و

شرح مختصری هم در مورد هریک از آنها می آوریم:

۱- «سهراب هنر مردان را می دانست» احمدرضا احمدی در این مقاله طبق شعرهای سپهری شخصیت او را مورد کنکاش قرار داده است.

۲- «حیات شدید» گلی ترقی در این مقاله سخنانی در مورد هشت کتاب آورده شده و در واقع هر شعر را بیان یکی از خصوصیات روحی سپهری دانسته است.

۳- «خانه شعر» بیژن جلالی در این مقاله آمده است که شعر سپهری دارای ابعاد جهانی به دو معناست، یکی اینکه شعر سپهری گامی است به طرف شناخت جهان به معنی عرفانی آن و آغوش باز است که آنچه را که هست دربر می گیرد و دیگر اینکه سپهری در دو شعر بلند بسیار موفق خود یعنی «صدای پای آب» و «مسافر» هم پایه شاعران خوب جهان است.

۴- «تاریک و روشن سهراب سپهری» نوشته فریدون رهنما در این مقاله تا حدودی راجع به رنگ در کار سپهری صحبت شده است. «روزگاری او از بازی رنگها لذت می برد، پهنه های نوینی را جستجو می کرد، جهان های نهانی و دورافتاده ای را بازمی یافت، از رنگ مست می شد و در آن بسان عارفان پیشین ما به قدری می رقصید که در ژرفای آن می افتاد، در آن خواب می دید، انگار می خواست از درون رنگ جهانی ناپیدا را بیرون آورد و آن سوی مرزها را نشان دهد. مرزی که میان زندگی و مرگ، تاریکی و روشنی است.»

پس از آن یادداشتی از محمدعلی سپانلو در مورد سپهری آورده شده است.

۵- «لحظه ای در واحه» داریوش شایگان

۶- «سهراب جان آفتاب بود» سیروس طاهباز در این مقاله اندکی با تفصیل بیشتر به اشعار سهراب پرداخته است و بیان کرده است که سپهری در نخستین کتاب شعرش «مرگ رنگ» از نظر بیان تحت تأثیر نیماست حتی فضای چند شعر این کتاب «در قبر شب» «مرغ غریب» «زاغ سپید» و «با مرغ پنهان» یادآور ظاهر و نمای شعرهایی چون «مرغ غم» و «غراب» نیماست. در کتاب «زندگی خوابها» که دو سال بعد آن را منتشر کرد سپهری تجربه خود را از زندگی بازگو می کند و به سوی روشنائی کشیده می شود. در این کتاب نشانی از وزن نیمایی

نیست و آنچه هست زندگی خوابهاست که آن را شاید بتوان در این سطر فشرده کرد: اکنون هستی اش را در ته آسمان می دید و تصویر آن را در رگهای گیاه می نگریست و در این سیر و سلوک شاید بتوان نشانی از هوشنگ ایرانی را در او یافت. سهراب در کتاب سومش «آوار آفتاب» به هماهنگی انسان با طبیعت می پردازد و در بیداری لحظه ها پیکرش را کنار «نهری خروشان» می یابد. شعرهای سپهری، از این پس جهشی بزرگ را در کار شعری او نشان می دهد. شعر او پر از تصویرهایی ست روشن و زلال، حاصل تجربیاتی عاطفی که به صورت تجربیاتی عمومی درمی آیند.

۷ - آخرین مقاله با نام «نشانی» است که مرتضی ممیز آن را رقم زده است و در واقع مطلبی در مورد نقاشی های سپهری است.

حسن حسینی در کتاب «بیدل، سپهری و سبک هندی» خود به مقایسه اشعار سپهری با اشعار بیدل بعنوان نمونه بارز سبک هندی می پردازد و شباهت های درخور توجهی را پیدا می کند. در فصل اول کتاب بیدل را معرفی می کند تا با سبک هندی آشنایی حاصل شود و در فصل دوم و فصل سوم بارزترین و مشهورترین شیوه و شگرد کار در سبک هندی را تمثیل (زدن نقب از ظاهر به باطن یا برقرار کردن ارتباط بین محسوس و نامحسوس) معرفی می کند و نمونه هایی از اشعار بیدل و دیگر شاعران سبک هندی می آورد بعدها طی قیاس با اشعار سپهری مشخص می کند که سپهری این خصیصه را در کار خود رعایت نموده است و از این لحاظ شبیه سبک هندی است. در فصل بعد به بررسی عنصر خیال در شعر سبک هندی می پردازد خیال به این معنا که شاعر واقعه و ماجرای را (مثلاً یک داستان مذهبی) در نظر می گیرد و مرتب وقایع آن داستان را در شعر ذکر می کند. مثلاً:

پیراهنی که آید از او بوی یوسفم

ترسم برادران غیورش قبا کنند

(حافظ)

بعد از آن تشخیص یا تجسیم "Personification" مطرح شده است که در سبک هندی به وفور دیده می شود. از خصوصیات دیگر سبک هندی بازی با کلمه یا کاریکلماتور است

که در فصل بعد مثالهایی برای این مورد آمده است. تمام این موارد در شعر سپهری به چشم می‌خورند و لذا این خصوصیات نشان می‌دهند که شعر سپهری به سبک هندی نزدیک است.

در فصل بعد با پناه بر سوررئالیسم شباهت سبک سپهری و شعر او را در سبک هندی بیشتر از همه به عبدالقادر بیدل مشخص می‌کند و اینطور بیان می‌کند:

شعر بیدل = زبان متکامل و پیچیده هندی + لهجه غلیظ وحدت وجودی در معنی + سوررئالیسم پیشرفته.

شعر سپهری = زبان نرم و نجیب با خصوصیات سبک هندی + لهجه ملایم و مداوم وحدت وجودی در معنی + سوررئالیسم پیشرفته.

پس از بیان این مطالب دوباره خصوصیات چند از اشعار بیدل را معرفی می‌کند و مشکل بودن شعر بیدل را به دلیل ویژگیهای خاص سبک هندی می‌داند.

کتابهای دیگری نیز اخیراً به چاپ رسیده‌اند، مانند: «سهراب، مرغ مهاجر» نوشته پریدخت سپهری و «راز گل سرخ» نوشته سحر معصومی که این دو کتاب صرفاً زندگینامه سپهری هستند.

کتاب «از مصاحبت آفتاب» نوشته کامیار عابدی با کمک و همراهی کریم امامی هم کتاب جدیدی است که در مورد سپهری نوشته شده است. در این کتاب اشعار هشت کتاب به سه دوره تقسیم شده‌اند:

- ۱ - برزخ اندیشه؛ زندگی خوابها
- ۲ - بهشت اندیشه؛ صدای پای آب
- ۳ - فرجام اندیشه؛ ما هیچ، ما نگاه

در بخش اول کتاب مختصری در مورد چگونگی زندگی سپهری و همچنین علایق وی صحبت شده است و بعد از آن دریچه‌ای به شعر سپهری است، و در این مبحث اندیشه سپهری را در حال تکامل می‌داند و ذکر می‌کند که در اشعار اولیه اندیشه سپهری متولد شده و پس از آن رشد می‌یابد و در نهایت در «صدای پای آب» تکامل می‌یابد. پس از این

بحث در مورد چند کتاب اظهارنظرهایی شده است. از جمله کتاب «نگاهی به سپهری» سیروس شمیسا و «نیلوفر خاموش» صالح حسینی و در نهایت تمامی آثار چاپ شده در مورد سپهری فهرست شده است.

از آنجا که کتابها و مقاله‌های نوشته شده در مورد سپهری بسیار زیاد هستند و ذکر آنها در حوصله این رساله نمی‌گنجد به ذکر آماری از مقالات و کتابهای منتشر شده اکتفا می‌کنیم از سال ۴۱ تا سال ۷۵ حدود ۱۷ کتاب و ۲۰۰ مقاله در مورد سپهری، اشعار و نقاشی او به چاپ رسیده است که اکثر مقالات در روزنامه‌ها و نشریات مختلف این سالها موجود است. ولی لازم به ذکر است که این مقالات همچون کتابها بیشتر از دیدگاه ادبی به اشعار سپهری توجه کرده‌اند. در پایان این فصل فهرستی از کتابها ارائه می‌شود.

فهرست کتابها

- آزاد، پیمان. در حسرت پرواز (حکایت نفس در شعر احمد شاملو و سهراب سپهری)، هیرمند، ۱۳۷۴
- آشوری، داریوش و کریم امامی و حسین معصومی همدانی. پیامی در راه: (نظری به شعر و نقاشی سهراب سپهری)، طهوری، ۱۳۶، ص، ج ۱، ۱۳۵۹؛ ج ۴، ۱۳۷۱ [سه مقاله + سالشمار زندگی سپهری + کتاب‌شناسی + چند عکس]
- باقی، علی‌رضا. «بررسی زندگی و آثار سپهری» پایان‌نامه دوره لیسانس (رشته نقاشی) مجتمع دانشگاهی هنر، ۱۳۶۷ [منتشر نشده]
- بزرگمهر، ناصر. یادمان سهراب سپهری، دفتر نشر آثار هنری، ۱۳۶۷، ۳۹۹ ص.
- ترابی، ضیاء‌الدین. سهرابی دیگر، نگاهی تازه به شعرهای سهراب سپهری، مینا (و) دنیای نو، ۱۳۷۵، ۲۳۲ ص.
- حسینی، حسن. بیدان، سپهری و سبک هندی، سروش، ۱۳۶۷، ۱۵۰ ص.
- حسینی، صالح. نیلوفر خاموش: (نظری به شعر سهراب سپهری)، نیلوفر، ج ۱، ۱۳۷۱.
- حقوقی، محمد. سهراب سپهری (شعر زمان ما - ۳)؛ (شعر سپهری از آغاز تا امروز، شعرهای برگزیده، تفسیر و تحلیل موفق‌ترین شعرها)، نگاه، ۱۳۷۱، ۳۱۵ ص.
- سپهری، پریدخت. سهراب، مرغ مهاجر، طهوری ۱۳۷۴.
- سیاهپوش، حمید. باغ تنهایی: (یادنامه سهراب سپهری)، اسپادانا، اصفهان، ۱۳۷۲، ۲۸۵ ص.
- شمیسا، سیروس. نگاهی به سپهری، مروارید، ۳۴۴ ص؛ ج ۱: ۱۳۷۰؛ ج ۴: ۱۳۷۲، ۲۸۵ ص.
- عبداللہیان، افشین و شادی پیروزی. «یادمان سهراب سپهری»: ویژه شخصیت و ششمین سالروز تولد سهراب سپهری، آوای شمال، شماره ۸۵، ۱۴ مهر ۱۳۷۳، ۳۲ ص.
- صابری، پری. من به باغ عرفان: (سهراب سپهری به روایت پری صابری)، نمایش (مرکز هنرهای نمایشی، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی ایران)، ۹۲ ص، ۱۳۶۹.

گلستان، لیلی. سهراب سپهری، شاعر - نقاش، امیرکبیر، ۱۶۴ ص: ج ۱، ۱۳۵۹؛ ج ۴، ۱۳۶۸.

معصومی، سحر. راز گل سرخ، بهنگار، ۱۳۷۵.

مافی، رضا. سهراب سپهری، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی: مرکز هنرهای تجسمی، ۱۳۶۳، ۱۱۸ ص. [منتخبی از نقاشی‌های سپهری + آثار خط نقاشی مافی]

فصل دوم

مرور بر انواع نقد - شعر و ادبیات

نقد

«نقد در لغت به معنی «بهین چیزی برگزیدن» است»^۱. هرگونه کاری که در مورد اثری انجام شود در واقع به گونه‌ای نقد آن اثر خوانده می‌شود. «ماتیو آرنولد، نقاد و شاعر انگلیسی، نقد را عبارت از مجاهده‌ای بی طرفانه جهت شناختن و شناساندن آثار مهم ادبی می‌داند و برای آن ارزش علمی قائل است و این قول را امروز بسیاری از ارباب نظر تأیید می‌کنند. اگر نقد ادبی در میان نباشد و ارزش واقعی آثار هنری معلوم نگردد ادبیات گرفتار وقفه و رکود می‌شود و در پیچ و خم کوره‌راه تقلید فرومی‌ماند.»^۲

پس برای حفظ ارزش آثار هنری باید اقدام کرد و این کار را منتقد به عهده می‌گیرد. منتقد واقعی آن است که نیکی‌ها را نیز کشف کند و زیبایی‌ها را به درستی ادراک نماید و این کار البته ذوق و همت می‌خواهد و تنها با دلیری و بی‌شرمی این کار برنمی‌آید و همه پریشانی و بی‌سامانی موجود در کار نقد ادبی روزگار ما از همین جاست.

نقد انواع مختلفی دارد که مختصراً به آنها اشاره‌ای می‌کنیم و از میان آنها نقد ادبی که مورد نظر ماست بیشتر مورد توجه قرار می‌گیرد:

۱ - نقد اخلاقی: هر شعر و سخنی که با حکمت و اخلاق مقرون و موافق باشد می‌پسندند و هرچه خلاف اخلاق باشد می‌نکوهند.

۲ - نقد اجتماعی: در نقد آثار ادبی می‌توان مبانی اجتماعی را معتبر دانست. (تأثیر ادبیات در جامعه)

۳ - نقد روانشناسی: بر مبادی و اصول روانشناسی اتکاء می‌شود.

۴ - نقد تاریخی: حوادث تاریخ را برای توجیه و تبیین کیفیت و ارزش آثار ادبی کافی می‌شمارند. دراگو میرسکو محقق و منتقد معاصر و استاد دانشگاه بخارست می‌گوید: «روش تاریخی که می‌خواهد مفهوم و معنی شاهکارهای هنری را روشن نماید در واقع آن را ضایع و تباه می‌کند و همین نکته نشان می‌دهد که این روش در ادبیات تا چه حد نارسا و

۱. زرین‌کوب. آشنایی با نقد ادبی. تهران، سینا (قانع)، ۱۳۷۲. ص ۲۲.

۲. زرین‌کوب. آشنایی با نقد ادبی. تهران، سینا (قانع)، ۱۳۷۲. ص ۱۴.

ناقص است»

نقد تاریخی از دیدگاه دیگر به دو گونه است:

الف: بین حیات شاعر و آثار او نوعی رابطه ترکیبی بیابد.

ب: تحقیق در صحت و سقم اسناد و مدارک مثل کتب تاریخی.

۵ - نقد معنی: بعضی از اقسام نقد صرفاً متوجه معنی است و به لفظ و وزن کمتر توجه دارد. آیا شاعر و نویسنده معنی و مطلبی را که در خاطر داشته است به اقتضای احوال، درست و روشن بیان کرده است؟

۶ - نقد ادبی: «نقد ادبی که از آن می توان به سخن سنجی و سخن شناسی نیز تعبیر کرد. عبارتست از شناخت ارزش و بهای آثار ادبی و شرح و تفسیر آن به نحوی که معلوم شود نیک و بد آن آثار چیست و منشأ آن کدام است؟»^۱

۷ - نقد زبانشناختی بر این چندگونه نقد باید نقد زبانشناختی را نیز افزود که در آن آثار از دیدگاه نظریه های گوناگون زبانی و زبانشناختی بررسی می شوند و این رساله نیز بر همین نقد استوار است.

ادبیات چیست و آثار ادبی کدامند؟

اما منظور از آثار ادبی چیست؟ آن مفهوم و معنایی که به سبب فقدان لفظ مناسب دیگر از آن به لفظ «ادب» تعبیر می کنند عبارتست از مجموعه آثار مکتوبی که بلندترین و بهترین افکار و خیالها را در عالی ترین و بهترین صورتهای تعبیر کرده باشد و البته به اقتضای احوال و طبایع اقوام و افراد و هم به سبب مقتضیات و مناسبات سیاسی و اجتماعی متون و انواع مختلفی از این گونه آثار بوجود آمده است.^۲ این مسئله که رابطه تنگاتنگی بین زبان و ادبیات وجود دارد مورد قبول همگان است. حق شناس در اندیشه فهم چند و چون «حادثه ای است که در زبان روی می دهد»^۳ و اثر ادبی یا ادبیات را پدیدار می کند نظریه خود را آن گونه سامان می دهد که بتواند پاسخی علمی باشد بر این پرسش بنیادین که

۲. زرین کوب. ص ۲۲.

۱. زرین کوب ص ۱۲۹ - ۶۶

۳. شفیع کدکنی. موسیقی شعر